

Ko se je sklonil k njej, se ga je ovila ko kača.

„Zdaj bom začel zopet delati, Marja,“ je dejal. Dvignil se je in hodil po pesku kraj nje. Ležala je in gledala v nebo.

Potem se je sklonil še enkrat k njej, se dvignil in planil v vodo, plaval na drugi breg in z dolgimi zamahi rezal valove.

Njen zvonki glas se je lovil v ozračju nad reko in odmeval nekje po gozdičih.

„Peter!“

Priplavala je za njim, tudi utrujena in odpravila sta se domov. Dva dolga taka meseca nista vedela kako jima je čas mineval in ko je prišel september in so se začele šole, je morala nazaj v službo in med njima je začelo zopet malo drugačno razmerje; slično onemu od poprej. Pisma s pozdravi, in tako se bo morda ponavljalo do velike noči ali do drugega poletja.

Zlata veriga

A. Kerštan

Lepa je Gorenjska. Ko ozeleni v višinah, je najlepša. Pri Sv. Križu in na Golici pobelijo narcise travnike in pobočja. Tam so Savske jame, zapuščeni železni rudniki, početki današnjega železarstva Kranjske industrijske družbe. Mnogo srag so pustili v njih nekdanji fužinarji, marsikdo je sklenil tod svoje življenje.

V Planici, pod mrkim Jalovcem, izvira Nadiža, potem ponikne in se veča s pritoki. Na Jesenicah, nad velikim tovarniškim jezom, je zelo široka, odtod pa kak kilometer daleč komaj zasluži ime prave reke. Tod so človeške roke razdvojile strugo, napeljale vodo v veliko železarno, da poganja turbine, ki zamolklo bobne v podzemlju. Stroji pod razsežnimi zgradbami gluše ušesa. Tritisoč kovinarjev jim streže na Savi in Javorniku. V topilnicah tale jekleno in železno litino. Peči žare, da ližejo žarki v nekaterih nočeh skale vrhu Možaklje. Vse je v pogonu. Lokomotive žvižgajo, vsak dan uvažajo pretaljeno rudo, staro železo, premog, iz tovarne pa vozijo najrazličnejše izdelke od žebeljev do cevi. V zadnjem času pa uvažajo neprečiščeno rudo, kajti z novo, letos zgrajeno visoko pečjo se vrača v jeseniške železarne nekdanje plavžarstvo.

Že v fevdalnih časih, ko so po hrbtih naših dedov opletali grofovski biči, so zagoreli gorenjski plavži in zabobnela težka fužinarska kladiva. Prve preproste peči za topljenje rude so v 14. stoletju postavili podložni kmetje s privoljenjem celjskih grofov. Kmalu so pa prišli fužinarski strokovnjaki iz Italije in izboljšali način pridobivanja železa. V tej predkapitalistični

dobi je lastništvo fužin slonelo na svojevrstnem združništvu. Podjetje je združevalo več fužinarjev, ki so vsak zase najemali delavce. Kapitalistično gospodarstvo pa ne prenese cehovstva, zato je skoraj vse gorenjsko fužinarstvo propadlo. Le na Jesenicah se je razvilo v današnje velike železarne. Že od početka 17. stoletja je bil edin gospodar jeseniških fužin grof Bucellini. Čez poldrugo stoletje sta kratek čas gospodarila tržaška trgovca Venino in Brentano. Njima so sledili Ruardovi (1766—1869) z baroni Zoisi, ki v zlic vsem naporom niso mogli obdržati zastarelih obratov in konkurirati tujim, tehnično boljšim jeklarnam.

Fužine je prevzela novo ustanovljena Kranjska industrijska družba z baronom M. Zoisom in K. Luckmannom. Kapital akcionarjev je zagospodaril na Gorenjskem, saj je družba pokupila razen plavžev tudi mnogo sveta. V neizogibni periodični gospodarski krizi pred pol stoletja je poživil ogroženo industrijo dunajski kapital družbe Vogel & Noot. Odtlej rasto jeseniške tovarne v moderno industrijsko podjetje.

Stoletja tlačani slovensko delovno ljudstvo tuji gospodi. Vse do konca svetovnega uničevanja niso gospodarji Jesenic le izrabljali naše delovne sile, temveč so tudi potujčevali naše kraje. Z denarjem, politično nadoblastjo in s pomočjo janičarjev, ki se danes ovijajo v trobojnice, je nemški kapital zbetoniral na Jesenicah močan steber za svoj „most do Adrije“. Najvidnejši izraz germanizacije je bila pač velika nemška šola na čisto slovenskih tleh. Nemci so protežirali svoje ljudi in imeli v rokah ves upravni aparat. Skušali so zavojevati občino, da spremene Jesenice v trdnjavo za nadaljnje prodiranje proti Adriji.

Milijonski dobički so služili uničevanju slovenskega življa in romali so na cesarski Dunaj, med „Herrenvolk“.

Predvojni tehnični ravnatelj je bil vtelešena pest tujcev. Strahoval je vse, psoval je ljudi, jih pretepal s palico — kar so delali mojstri tedaj in še po vojni — in z brcami prevračal jedila med delovnim odmorom! Zunaj je večkrat naklestil tudi otroke. Morda so ga dražile pogoste „vojne“ med slovenskimi in nemškimi, oz. nemčurskimi šolarji. Slovenci so bili vajeni, da je le tujec gospod, vendar so se zoperstavili večnemu izzivanju. Ravnatelj je klical na odgovor njihove starše in jim pretil, da jih vrže iz službe. Klical je k sebi delavce, ki so se doma in na Koroškem tepli s „Turnerji“ in jim prav tako grozil z odpusti. Nekoč je zahteval od delavca-Sokola, naj prestopi k nemškim telovadcem, če ga že tako zelo veseli gimnastika. Fant ni pristal in je moral na cesto. Potem ga je pa vendarle vzela nazaj — kajti imponirala mu je njegova značajnost. Tako je delal nemški mogočnik s slovenskimi podložniki v „mačehovski“ Avstriji.

Takrat so omedlevali ljudje od prenapornega dela. Saj je bil dolgo časa v nekih obratih celo osemnajsturnik v veljavi. Vročina martinovih

peči, napor ob najrazličnejših železarskih strojih in topilnicah sta jemala delavstvu vse sile. Lepo vrsto smrtnih nesreč beleži tiha jeseniška kronika. Jeseniški delavci so dolga leta vodili trd boj proti podjetniškemu izkoriščanju. Že pred koncem prejšnjega stoletja so snovali organizacije, vendar ne s tolikim uspehom, da bi lahko zajezili pogoltnost svojih gospodarjev. Pionirsko delo je vselej težko in navadno ne obrodi takojšnjih sadov. Danes je možnost, da se delavstvo zorganizira in po zaupnikih zavarujejo njegove pravice, z zakonom zavarovana, toda tovarnarji često pregazijo vse uveljavljene principe. Za nami so vojne in revolucije, družbene in miselne premembe, a še drži stari red z nazadnjaško miselnostjo. Zato ni čuda, če se hlapčevsko vzgojeni fužinarji niso takoj in v celoti zavzeli za novotarske ideje družbene osamosvojitve delovnih množic. Ponižna vdanost tuji gospodi je zavljo gospodarskega in duhovnega pritiska ter vzgoje „boljših“ Slovencev, prehajala ljudem v meso in kri. Vendar so socialistični pionirji že 1899 pripravili žebjarje do enotne, z žičarji podprte stavke proti znižanju mezd. L. 1904 je pa izbruhnila splošna stavka, organizirana s strani krščanskih socialcev. Delavstvo se ni borilo samo za lastno gospodarsko izboljšanje, ampak ravno delavci so bili tudi najodpornější proti ponemčevanju. Pomagali so jim redki, ljudstvu zvesti izobraženci, ki so se z nekaterimi možmi iz srednjih stanov postavili germanizatorjem po robu.

Tovarniški magnati niso skrbeli le za svoj blagor. Slovenski raji so oskrbeli tudi razvedrilo s prirejanjem parad v čast presvitlega cesarja in s pustnimi korzi. Na cestah se je zbralo radovedno ljudstvo. Razkošno našemljena gospoda se je vozila skozi špalirje zavidajočih plebejcev, tekmovala v imenitnosti in se naslajala nad poželjivimi pogledi ubogih nemaničev. Na parade in bankete, posebno pa na zaničevanje in izigravanje delavcev, se je sijajno razumel tudi tovarniški blagajnik, po rodu pristen Slovenec, a vendar dober oproda svojih kompanjonov.

Ko je dal presvitli komando za krvavi ples vse Evrope, so bile parade še bolj potrebne. Sinovi njegovih „ljubljenih“ narodov niso mogli v boj le z rumom in bajoneti. Ljudska navdušenost naj bi jim dala poguma. Zato so skrbeli sprevodi otrok z lampijončki. In kadar je zmanjkalo otrok iz nemške šole, so jih prignali še iz slovenske. Nekaterim učiteljem, uslužnim vsem nekdanjim in sedanjim režimom, je bilo to v veliko čast.

Železarna, spremenjena v orožarno, je med tem zalagala c. in kr. armado z marsičem, zlasti z bodečo žico in bajoneti. Podjetni ljudje so v teh letih odkrili — vojni dobiček. Višino domovinske ljubezni so merili po donosnosti novega pridobitniškega vira, nič se niso ozirali na kri, ki je tekla po frontah. Saj je tekla zato, da se ohrani in poveča njihovo gospodstvo.

Nad ljudstvo so prišla trda leta. Zagospodarilo je pomanjkanje. Žene so z otroki prosjačile po kmetih, čakale po več dni pred mesnicami in trgo-

vinami, zlasti pred tovarniško „kašto“. Otroci so pogrešali mleka in suhih skorij, hirali so in umirali. A pred njihovimi očmi so konji pruske soldateske žrli prepečenec. V tovarni so še bolj pritisnili na tiste, ki niso odšli v fronto. Ob črni kavi in nezabeljenem soku so morali zmagovati težko delo. Delovni čas so podaljšali. Može, ki so bili pri vojaki, so zamenjale ženske, ki so jih največ zaposlili pri brušenju bajonetov. Prignali so tudi ruske vojne ujetnike. Nad tovarno in Jesenicami je zavladata vojaška komanda. Dolgi vlaki orožja, živine in ljudi so drdrali na soško fronto. Vračali so se ranjenci, prazni vagoni, ujeti Italijani.

Uradniki in mojstri KID so prestavljali zastavice na zemljevidih, goreli za zmagoviti mir, za „Deutschland über alles“, za zelene vesoljne zmage cesarskih soldatov pa le ni hotelo biti. Poleg gladu so se razpasle tudi bolezni. Ljudje so se nasitili neizmerne gorja. V njih je rastel odpor. Adlerjev strel na Dunaju je pomenil signal za končni sunek proti habsburškemu absolutizmu. Močno sta odjeknili tudi obe ruski revoluciji. Pritepli so se prvi dezertarji s front, sledili so jim novi, ljudje v zaledju pa so hoteli kruha in terjali so mir. Kmalu je popokalo na vseh koncih in krajih. Monarhija se je razsula, vojaki so se vračali na domove. Pristaši zmagovitega miru so mrkih obrazov gledali bežečo cesarsko vojsko. Uničevanja sito ljudstvo je šlo na ceste in se radovalo — svobode!

Z razsulom Avstro-Ogrske monarhije se je razbila obširna posest Kranjske industrijske družbe na več držav. Posamezni, poprej med seboj zvezani obrati so bili ločeni z visokimi carinskimi pregradami. Plavži v Škednju pri Trstu so prišli pod Italijo. Družba jih je postavila za taljenje po morju uvožene rude, ko ji domača iz gorenjskih jam ni več ustrezala. Po naši dokončni izgubi Koroške je tudi žičarna v Bistrici v Rožu ostala pod Avstrijo, a jeseniški obrati so pripadli Jugoslaviji. Kljub tej razkosanosti so železarne uspevale tudi po vojni. Dotlej so dobavljale železo in jeklo za pobijanje, potem je bilo pa potrebno za obnavljanje vsega, kar so razrile granate.

Gospoda je služila! Večino nemškega kapitala so 1919 prevzeli italijanski delničarji. V upravni svet je prisledlo tudi nekaj domačinov. Denarna internacionala gospodarskega nacionalizma! Ljudstvu štejejo v greh, če ne uganja šovinizma, a največji rodoljubi lahko dele dividende s „stoletnimi kletimi sovragi“. Koristi družijo! Vzlic lastninskim spremembam so bili jeseniški gospodarji še zmeraj tuji: Italijani in Nemci. Zato se na samih Jesenicah ni prida predruožilo. Ostali so vsi nemški vodje industrije, ki so zaradi lepšega in dejanskih potreb dobili še slovenske tajnike in pravne strokovnjake. Zdaj je že dosti domačih inženirjev pri KID, ki

strumno izpolnjujejo vloge hitlerjevskih industrijskih oficirjev. Kakor so se vneti avstrijakanti čez noč prelevili v najvzornejše „Jugoslovence“, tako so tudi Nemci pokazali svojo „lojalnost“ do mlade države. Odvezali so rumene portopeje, sneli s kap cesarsko značko in si nataknili slovensko kordono. Že v decemberskem sprevedu 1918, za proslavo zedinjenja s Srbijo, je bilo marsikoga videti med jeseniškimi velmožmi.

Kljub gospodarski oblasti se je pa Nemcem trenutno marsikaj podrla. Odklenkalo je njihovim germanizatorskim namenom in sesuli so se stebri mostu na Adrijo. Preslab beton! Navidezno lojalni so hrepeneli po restavraciji Habsburžanov. V nesrečnih koroških bojih, ko je v nekem času že kazalo, da pride avstrijska vojska skozi karavanški predor, so upali na svojo rešitev in podpirali vse, kar je bilo proti nam. Izid koroškega plebiscita jim je vtil novih nad. Slovenstvu večno tuji so se poslej bratili s tistimi iz našega rodu, ki z njimi vred vidijo v slovenskem delovnem človeku le objekt svojega izkoriščanja.

Nekdaj ponižni tlačani pa v razgibanem povojnem času niso kar tako nosili na prodaj svoje delovne sile. Večletno klanje za tuje koristi je mnogim odprlo oči, da so spoznali resnično podobo sveta. Tudi naš človek je zahrepenel po pravici. V dobi družbenih prelomov so se tudi njega doteknila gesla o svobodi in samoodločbi narodov, o enakopravnosti vseh zemljanov.

„Delavstvo je kakor veletok. Če damo reki svobodno pot, prestopi bregove in postane uničujoča sila. Ako jo pa spravimo v strugo in pravilno zreguliramo, nam žene žage, mline, tovarne. Za delavstvo je taka struga Delavska zbornica.“

Tako je ob svečani priliki spregovoril zastopnik omenjene ustanove. Plastično je označil njeno funkcijo, kar pa ne velja samo za ta urad, ampak za vse tisto, kar je prejelo delavstvo v obliki socialnih zakonov in raznih ustanov.

Vse te pravice pa niso bile blagodušno poklonjene, tudi zanje se je moralo delavstvo boriti. Njegova moč je prvenstveno v organizacijah, ki nastajajo samo z žrtvami. Marsikaj zavisi od politične moči del. razreda. Organizacije se ne bore le za organizirano članstvo, temveč za vse delavstvo in v bojih za splošne družbene pravice tudi za najširše ljudske plasti. Povojni politični barometer je z visokim številom delavskih poslancev kazal politično moč delavstva.

Vse to se je odražalo tudi na Jesenicah. Celotno organizirani kovinarji so dosegli boljše mezde in si ustvarili znosnejše delovne pogoje po obratih. Vplivali so celo na sprejem novih delavcev in skrbeli za čim popolnejše

uveljavljanje doseženih pravic. Če je kak inženir ali mojster imel delavce še zmeraj za robote ne pa za ljudi, so ga kratko in malo ponesli iz tovarne. Gospodi to ni bilo všeč, a je potrpeala in zahajala celo na delavske veselice. Marsikateri obratni ravnatelj se je zavrtel z delavskim dekletom. To je bil čas velikih zborovanj in mogočnih prvomajskih manifestacij.

— — — Pod italijanskimi delničarji so pri Kranjski industrijski družbi vladale dokaj znosnejše razmere proti sedanjim. Akcionarji so po navadi po enkrat na leto pregledali obrate in pobrali dobiček. Tovarna je napredovala, zato so rasle tudi dividende. Ravnatelji so priganjali delavstvo k večji proizvodnji in zniževali prejemke, kovinarji so se pa upirali. Večno trenje obeh razredov! Podjetje je večkrat poslalo delavce kakega obrata na brezplačen dopust, po nekaj delavcev je tu pa tam tudi izprlo, a kovinarji so branili svoje koristi s stavkami v posameznih obratih. Vsi boji so se po večini rešili kompromisno. KID je bila zmerom bolj v ofenzivi, delavstvo je pa prisiljeno k umikanju, izgubljalo.

(Konec sledi.)

Balada naših dni

Igo Gruden

Obup in žalost — dva molčeca druga
sta v teh jesenskih mi deževnih dneh;
kdor sreča me, ne vidi, da smo v treh
zavešeni z oblaki v vetru z juga.

Od streh na ulice so sence legle:
kako brezupno žalosten je svet!
Nad njim otožnih ptičev daljni let —
iz megle slišim klice njih zategle.

Mordà bom tudi jaz nekoč nad mesti
otožno klical v noč, iskàl si smer
za drugom skozi žalostni večer
kot za človekom zdaj v dežjú na cesti.

Posedam v krčmi, da ljudem se skrijem:
na Almerijo mislim vse te dni,
na Nanking in kako Šanghaj gori —
na mrtve narodov človeških pijem.

počasi zalival poseke in odrival dnevno luč vedno višje proti skalam. Tam se je najprej potuhnjeno stiskal med čeri in prepade, odkoder se je že mnogo bolj črn razbohotil na vse strani in srebal solčne žarke, ki so se krčevito oprijemali sinjih vrhov, dokler jih ni vseh popil... Le Dobrač je še dalje zivordeče žarel...

Mrak pa ni predolgo kraljeval. Kmalu je vzšla na vzhodu bleda lunina zarja in prečudna koprena je pokrila deželo. Iz te prelesti so se dvigale podobe Dobrača, Pece, Svinje, Golce, ko da bi vstajale iz hladne kopeli neizmerne srebrnega tolmana... Nebo te noči se je sklanjalo brez utripanja nad vso to prelest, kakor se more sklanjati le nebo prelepe, poletne koroške noči...

Nama s Košatom se je najprej zdelo, da je noč skrivnostno tiha. Toda to je bila zmota. Kmalu sva razločila, kako so šumeli gozdovi okoli Karnic, kako je dihal Obir z enakomernim odmevom svojih večnih vetrov, kako so pljuskali odmevi dravskih valov, tolmunov, kolovratov sem gor do tega slemena, kako so pod to prečudno kopreno živela in dihala polja in vasi obdravskih logov in dobrav. Nekaj je zazvonilo, kot bi se slišali glasovi potopljenih zvonov iz spečih jezer... Glasovi, ki so jih čez dan sprejela vase polja, glasovi žag in tovarn, ki so se čez dan nakopičili v globačah in koritih, so zdaj vriskali in zdihovali iz stisnjene, z nižin pregnane sopare.

Ali ni to dih in stok stoterih, tisočeri Hudabivnikov, molitev in kletev, prisega in bojna napoved vseh tistih, ki iščejo vsak svoje lastne Karnice?... Da, to je bojni klic črnih kovačnic, prečnih jam, ožganih razgonov, stisnjenih zar, zapuščenih globač in kopišč... to je bojni klic zavrženega, prekletega rodu...

Zlata veriga

A. Kerštan

(Konec.)

Deset let so hodili italijanski gospodje na Jesenice po dobiček. V letu 1929 so jih pa zamenjali novi delničarji. Spet kapital iz nemškega koncerna v družbi slovenskih akcionarjev. Ta sprememba je za nadaljni razvoj jese-niškega železarstva zelo pomembna, za naše delovno ljudstvo pa zlasti v socialnem, a tudi v narodnem pogledu usodna.

Nastop današnjih glavnih lastnikov KID pada v začetek delavstvu in Slovencem nenaklonjene šestojanuarske diktature. Jeseniški tovarnarji so bili vsa povojna leta varovanci naših „jugoslovenskih“ političnih krogov, torej skupine, ki pod firmo naprednosti ščiti koristi ozke, a mogočne denarne plasti slovenskih izkoreninjenecv. Ta skupina je gospodovala na Slovenskem dolga leta diktatorskega režima in se razgalila kot nosilka najreakcionarnejših nakan. Pod vlado Jugoslovenske nacionalne stranke, se je njeno pobratimstvo z KID čestokrat manifestiralo tudi na zunaj. Nekdanji

germanizatorji Jesenic so na raznih proslavah zasedali najčastnejša mesta. Jeseniška „nacionalna“ akademska mladina jih je v hvaležnosti za kak stotak nosila na ramah.. Sokolom ni bilo treba več na raporte zaradi svoje narodne zavednosti. V pisarnah KID je njihov glavni štab. Kako se kaj počutijo pravi Tyrševi učenci demokracije in slovanskega bratstva v družbi onih, proti katerim je Sokolstvo vstalo, je težko reči.

Povezanost KID z bivšimi diktatorskimi režimi je bila zelo očitna ob raznih volitvah. Krajevni organi KID so se zavzemali za Živkovića in Jevtića, vodili so shode in odločali na občini. A tudi „industrijski“ poslanec in minister JNS je bil zaupnik KID. V teh lepih centralistično-unitarističnih časih je pa vsa gospoda le nekaj zagrešila, kar še zdaj žali naš „troedini narod“. Kranjsko industrijsko družbo je pozabila prekrstiti v kakršnokoli Jugo-družbo. Tak „kranjski“ separatizem!

Upravni svet KID je ob prevzemu jeseniških fužin s poslanico sporočil delavstvu, da novi lastniki vlagajo denar v podjetje samo zato, ker jim je pri srcu blagostanje gorenjskega prebivalstva. Isto so govorili Angleži v Mežici, najbrže tudi v Trepči na Balkanu. Čudno, da ne gre brez romantike in sentimentalnosti! Stvari so tako jasne. Kdor vloži kam denar, hoče od njega dobička. Brez pomisleka bi ga ponesel v Afriko, če bi se uveril, da bo tam varen in donosen. Sicer pa krožijo delnice po vseh borzah sveta.

Ljubezen do ljudstva mora biti poplačana!

Novi lastniki so uvedli smotrenejše gospodarstvo. Ni jim šlo le za to, da vpeljane obrate obdrže na dotedanji višini. Začeli so jih racionalizirati in graditi nove. Tehnični napredek je pravi blagoslov pri gospodarstvu, ki je urejeno v prid človeštva. Delavstvo razbremeni in mu da možnost kulturnega razmaha. Splošno blagostanje dvigne in nudi ljudstvu neverjetne razvojne možnosti. Danes pa pomeni racionalizacija povečano brezposelnost, znižane mezde in zvišano, zmehanizirano izčrpavanje zaposlenih, kar je Chaplin zelo nazorno pokazal v filmu „Moderni časi“.

Jeseniško delavstvo se racionalizacije ni razveselilo. Tovarnarji so takoj apelirali na skupne žrtve za procvit industrije, kar dejanski pomeni znižanje delavskih prejemkov in čimprejšnje ugodno rentiranje vložnega kapitala. Razen tega je kmalu zavladala še nekončana svetovna gospodarska kriza, ki je pokazala vso razmajanost sedanjega ekonomskega sistema. Za KID pa krize v pravem smislu ni bilo, a za izgovor pred delavstvom ji je prišla silno prav. Na pogajanjih z organizacijami je takoj ubrala najostrejši kurz. Ustavljala je posamezne obrate in izkoriščala usodo fužinarjev ter od njihovega zaslužka odvisnega prebivalstva. Denarna zapora in kreditna kriza 1931 je dajala tem ukrepom obeležje verjetnosti. Marca 1932 je zaprla vse tvornice.

Tedaj se KID ni več proglašala za dobrotnika Jesenic, temveč za njihovega popolnega gospodarja. Zahtevala je, da delavstvo brezpogojno

pristane na njene predloge, sicer ne bo dovolila obratovanja niti v primeru, če se dobe krediti. Takoj, ko je delavstvo klonilo, so bili krediti na razpolago.

Da so kovinarji kapitulirali pred gospodarjevim ultimatom, ni čuda. Izročeni so bili bedi in slabemu vodstvu. Tedaj so imeli med njimi glavno besedo ljudje, ki so se kmalu potem izkazali kot vdani priganjači Jevtića in podobnih proletarskih dobrotnikov. Leta 1932 so kovinarji izgubili mnoge pridobitve povojnih let in odprla se jim je pot v vedno večjo brezpravnost in zmeraj slabši ekonomski položaj. Ko so tvornice že obratovala, jih je bilo več sto še dolgo izprtih. Pozneje je tovarniško vodstvo hotelo uveljaviti avtomatično zniževanje plač. Spet s pomočjo novih, mlajših „führerjev“, ki so ob delavski idejni nedozorelosti in bolnih ambicijah posameznikov zelo pogost in kvaren pojav. Priganjanje k večji storitvi se je stopnjevalo. KID ni izpolnjevala po kolektivni pogodbi prevzetih obvez, zavračala je pritožbe, pred delavskimi zaupniki pa zapirala vrata.

V juliju 1935, po dobrih treh desetletjih, so jeseniški kovinarji spet enkrat v celoti zastavkali. Najprej v javorniški, potem pa še v jeseniški tovarni. Hoteli so izpolnjevanje zakonskih predpisov in kolektivne pogodbe. Če bi se tedanja vodstva organizacij pridružila delavskim težnjam, ki so jih formalno proglasila za upravičene, bi si delavstvo priborilo marsikaj nazaj, kar je izgubilo leta 1932, kajti konjunktura je bila prvovrstna. Tako je pa stavka samo zavrila podjetniške nakane in priborila nekaj spoštovanja socialni zakonodaji. Upravičenost stavke so priznali tudi srednji sloji. Njihov obstoj zavisi od položaja delavskega razreda, zato so v znak solidarnosti tudi oni zaprli svoje obrate.

Le delavstvo elektrodne tvornice na Blejski Dobravi je tedaj delalo. Ta poseben obrat KID — zgrajen med vojno z ruskimi ujetniki — je bil edini svoje vrste v naši državi in menda celo na Balkanu. Redke so slične tvornice v vsej Evropi. Takrat, za časa stavke, je dobravska že pojemala in danes ne deluje več. Zrušili so vitki dimnik ob hladnem Vintgarju. Nič niso zalegle obljube industrijskega poslanca, ki je ravno z Dobravo lovil glasove zase in za Jevtića. Morda je ustavitev obrata narekovala kartelna politika, ki zaduši marsikakšno tvornico, dasi bi stvarno lahko obratovala naprej. Lastniki preudarijo, kaj se bolj obnese: ali nadaljnje delo ali kartelno varstvo. Vsa današnja produkcija je organizirana po vidikih profita in ne po ljudskih potrebah. Zato v takih in sploh v vseh prilikah ne odloča korist ljudstva, ki ima z industrijo zaslužek, temveč korist lastnika produkcijskih sredstev.

Jeseniške in javorniške obrate je KID skoraj stoodstotno razširila. Breme, zvezana z modernizacijo, je prevalila na kovinarska pleča. V letih najhujše krize je „utrpeła“ večstomilijonski dobiček. Izboljšani obrati pomeniijo že sami po sebi zvišano vrednost posesti. Pri polnem obratovanju

— ki je pri KID iz leta v leto očitnejše — so pa najboljše jamstvo, da se blagodejno dvigajo cene delnic. Vloženi kapital ne sme ostati jalov, brez rastočih vsakoletnih dividend. Danes, ko vse tekmuje v oboroževanju, je težka železna industrija — zlata jama.

Gradbena dela pri KID vrši posebna tvrdka, ki je pa s KID v sorodstvu po nekaterih delničarjih, udeleženih pri obeh podjetjih. Gradbeno delavstvo je nižje plačano kakor kovinarsko, zato ga zaposlujejo tudi pri tovarniških delih. V poletju 1936 si je tudi to delavstvo hotelo zboljšati življenjske prilike in je zastavkalo. Stavka je trajala delj časa, a so jo sredi septembra zlomili s stavkokazi.

V tem poletju so bile Jesenice priča tudi veselih prazničnih dogodkov ob raznih jubilejnih manifestacijah. Za 50-letnico Zveze kovinarjev Jugoslavije so množice delavstva manifestirale za mir in demokracijo. Kmalu potem je pa mlado industrijsko mesto pozdravilo katoliške prosvetne delavce in celo pomembne može iz radikalne skupnosti. Praznično razpoloženje je precej povzdignilo sodelovanje funkcionarjev JNS, s čimer se je manifestirala prepotrebna narodna sloga. A versko toleranco in razumevanje časa so pa pokazali predvsem gospodje iz vodstva KID, ki so se pojavili na čelu verske srenje. Povzdignili so svečano občutje in demantirali glasove o nekakšnem framazonstvu in preočitem luteranstvu. Naši verni fužinarji so komaj verjeli lastnim očem, da tudi ravnatelj KID kleče med njimi.

Po poročanju lista „Na mejah“, glasila jeseniškega župnišča, razvidimo, da KID nesebično mnogo žrtvuje za povzdigo verske gorečnosti. Za župno cerkev je dala vsega 200.000 dinarjev, za nove orgle 70.000.

Tudi v drugih stvareh se je pri Kranjski industrijski družbi marsikaj izboljšalo. Njeni lastniki dolgo časa niso verjeli v trdnost političnih sprememb leta 1935. Za radikalno skupnost niso bili nič kaj razpoloženi. Tako se je primerilo, da se je tujec-komandant KID drznil zapreti telefon pred njenim visokim funkcionarjem:

„Ich hab keine Zeit!“

Te pogoške in nerodnosti so zdaj temeljito popravljene.

V našem povojnem življenju so bile Trbovlje prizorišče najbolj zaostrenih družbenih dogajanj na Slovenskem. A vsa znamenja kažejo, da se njihovo težišče prenaša na Jesenice. Pri tem ne gre za preproste in same ob sebi razumljive delovne odnose med lastniki neke tovarne in njihovimi delavci. V času napetih, usodnih svetovnih dogodkov postajajo Jesenice občenaroden problem.

Nas Slovencev ni kakor Kitajcev, a še tem preti uničenje ali pa vsaj popolno suženjstvo. Smo majhen, razkosan narod, razen tega ubožen, dolga stoletja zapostavljen in izkoriščan. Resnično narod proletarcev! Še nedavno so tuji mogočniki gradili čez nas svoj most na Adrijo. Vedno več imamo

dokazov, da je imperialistični apetit iste gospode danes večji ko kdaj poprej. Živimo na prevažnem evropskem križišču, na ozemlju, ki že od nekdaj vzbuja pohlep močnejših in drznejših sosedov. Kmalu se lahko znajdemo v navzkrižnem ognju. Naša tragika je že zdaj dovolj velika; obetajo se nam pa še težji časi. Hitlerjevski zemljevidi terjajo našo zemljo zase, agenti Rajha razvijajo največjo aktivnost po naših krajih. Krvavi dogodki v svetu nam jasno povedo, da se fašizem ne plaši najbolj brezobzirnih vojnih pohodov. V stoletju, ki je razglasilo enakopravnost vseh narodov, brišejo v imenu nacionalizma agresivne imperialistične sile svobodoljubne narode z zemeljske skorje.

Hitlerjevsko pridigovanje o vzvišenosti arijske rase, o manjvrednosti nas Slovanov itd. je pravzaprav nadaljevanje nekdanje melodije o „Herrenvolku“. Vsa ideološka zagnanost je pač miselna priprava za stare zavojevalne težnje v novih, mnogo bolj zamotanih, in težjih in odločilnejših prilikah. Zdaj ne gre le za običajno razdelitev interesnih sfer, temveč je v nevarnosti sam obstoj starega reda. A nevzdržnost notranje gospodarskih razmer sili še bolj ko kdaj poprej gospodujoči sloj k zasedanju trgov za svojo produkcijo, ozemelj za pridobivanje surovin in tujih narodov za eksploatairanje delovne sile in naravnih bogastev. Prvi plen so „manjvredni“ narodi, ki jim je treba „varovati“ ali pa šele „prinesti“ zapadno kulturo, jih rešiti raznih barbarizmov in jih na najbolj preprost način „civilizirati“. Nacistični škorenj je s sodobno vojno tehniko zelo pripraven za taka kulturna dejanja.

Današnja Nemčija je pa razen tega tudi šola, kako je treba gospodovati nad ljudstvom. Nacional-socializem je pomagal denarnim in posestniškim magnatom do neomejene komande nad njim. V naših časih ni dovolj zgolj trda pest, podložnike je treba tudi prepojiti z ustrezačo miselnostjo. Ko govorimo o KID, ne smemo pozabiti, da je večina njenega kapitala nemška. Kolikor ga je v domačih rokah, so njegovi lastniki interesirani le na tem, da jim kaj nese. Kljub slavospevom jeseniški industrijski podjetnosti v našem dnevnem časopisju obeh smeri in zagovarjanju ter opravičevanju tujerodne industrijske gospode, ne smemo spregledati, da je ta gospoda vsa usmerjena v Tretji Rajh. Tja pošilja denar za hitlerjevsko zimsko pomoč, gori nalaga previške, študira svoje otroke, od tam pričakuje starih časov in izpolnitve gesla „Deutschland über alles“, ki ga še ni pozabila.

Omenjeno časopisje čestokrat spregovori o germanizaciji naših koroških rojakov. Sredi slovenskih tal se dvigajo nemške trdnjave, brezpravno je naše ljudstvo. Nima svojih šol ne varstva proti vsenemški hitlerjevski poplavi. Nič mu ne koristi vsa lojalnost do krščanske stanovske države, ki ima za koroške Slovence lepe obljube, a premalo krščanske pravičnosti.

Tostran Karavank, na Jesenicah, pa vpeljuje tovarniško vodstvo hitlerjevski sistem in vrši dve nalogi hkrati: naše delovno ljudstvo vprega v

vedno večje izkoriščanje, obenem pa v polni meri služi vsenemškim težnjam. Slične pojave imamo tudi v Mariboru, Celju, Šoštanju in drugod, a Jesenice prednjačijo. Tod je največja industrija, a delavstvo je pred sedanjim stanjem pokazalo novo voljo za varovanje svojih koristi. Našlo je pot do skupnosti, se krepilo v spoznanju, da mu je potrebna enotnost in pa zavest, da je njegova usoda povezana z usodo vsega slovenskega naroda. V tem smislu je izvedlo razne akcije kakor za novo bolnišnico in podobno. Pri občinskih volitvah v oktobru 1956 je manjkalo samo par glasov, da ni na Jesenicah zmagala lista slovenskega delovnega ljudstva proti listi radikalne skupnosti, ki so jo podprli železničarji in podobni svobodni volilci. Na Koroški Beli, kjer je javorniška tovarna, je pa lista slov. delov. ljudstva zmagala. Občina je takoj zastavila vse svoje moči za delo v ljudski dobrobit. Ker pa ni avtonomna, ne more popolnoma po načrtanih smereh. Pri volitvah delavskih obratnih zaupnikov za leto 1957 so dve tretjini kovinarskih glasov dobili novi ljudje iz vodstva Zveze kovinarjev. Delavstvo jih je cenilo po dotedanjem nesebičnem, res delavski stvari in skupnosti predanem delu. Danes so najboljši od njih na cesti.

Omenjeni pojavi niso bili vseh KID. Dotlej je bila vajena na zaveznike in mešetarje med delavskimi „führerji“. Kakor vsem podjetnikom, tako je tudi KID vedno bolj na poti uzakonjena ustanova delavskih zaupnikov. Če so ti podpirani po močnih sindikatih in če je v njih kaj značajnosti in delavske morale, potem delavstvo marsikaj lahko doseže. Seveda noben gospodar ne mara, da bi kdo stikal po njegovih kamrah!

Kako je zdaj z delavskimi zaupniki, jasno vidimo iz notice „Za premislek“ v „Našem Kovinarju“, svobodnem glasilu delavstva KID (št. 19. z dne 1. oktobra 1957.):

„KID ima danes okrog 3100 delavcev. Zaposleni so v obratih na Jesenicah in Javorniku. Lani je še bilo okrog 2000 delavcev. Za teh 2000 delavcev je bilo izvoljenih 31 delavskih zaupnikov. En delavski zaupnik je torej zastopal povprečno 65 delavcev. Zaradi odločbe oblasti na pobudo podjetja se je število delavskih zaupnikov zmanjšalo od 31 na 16 in to kljub temu, da se je število delavstva povišalo na 3100. Tako odpade na enega delavskega zaupnika povprečno 194 delavcev. Od 16 izvoljenih obratnih zaupnikov pa je zopet oblast na posredovanje podjetja 5 zaupnikov razrešila oz. izvolitve ni potrdila. Tako je ostalo le 11 izvoljenih zaupnikov. Na vsakega torej pride povprečno 282 delavcev, ki naj jih obratni zaupnik zastopa in brani njih pravice in koristi. Premisleka vredno je, kako more dobro zastopati en sam človek, ki mora svoje poklicno delo vršiti po navadi še čez mero, svojih 282 tovarišev. Kako naj pač vse pozna? Kako se more zanimati za njih delovne razmere? Zlasti še, če mu podjetje to sploh onemogoči! Podjetje namreč prezira delavske obratne zaupnike, jih noče vobče priznati, ne

sprejemati njih vlog, ne posredovanj. Vsi moramo ta znameniti razvoj v zadnjem času premisliti.“

Na Jesenicah izhaja več časopisov. Pred Našim Kovinarjem je začela KID sama izdajati in brezplačno deliti Tovarniški Vestnik KID. To se je zgodilo potem, ko je lansko jesen poslala v hitlerjevsko šolo več ekskurzij. Najprej so odpotovali industrijski oficirji, da so preštudirali metode ravnanja z mezdnimi „sodelavci“. Akcionarski „sodelavci“ KID vedo, da so pravi uspeh industrijske „Gleichschaltung“ nizke mezde in vedno večje dividende. Potem so poslali še navadne industrijske soldate. Šli so celo taki, ki bi pravzaprav morali razmišljati o trpljenju socialističnih sodrugov v koncentracijskih taboriščih, a so se vrnili navdušeni za „Arbeitsfront“ in tovarniško politično komisarjenje, ki je baje popolnoma nevtralna, objektivna in na obe strani pravična končnoveljavna instanca za rabsodbe v sporih med tovarnarji in delavstvom.

Za časopisje smo bili doslej vajeni, da so gospodarske skupine stale samo v ozadju raznih tiskovnih koncernov. KID pa vse racionalizira, zato sama uporablja Gutembergov izum za vplivanje na javnost. Kadar bodo naši slovničarji dopolnjevali nemško-slovenske slovarje z besediščem iz hitlerjevske ideologije, naj sežejo po Tovarniškem Vestniku. Pri KID ni več delničarjev in delavcev, vsi od predsednika upravnega sveta pa do čuvajainvalida, vsi so le „sodelavci“ pri veliki „delovni skupnosti tovarniške družine.“

Letošnjo pomlad je KID vsilila kovinarjem za uspešno „sožitje“ kolektivno pogodbo, po kateri so uradno izgubili 11% na mezdah. Stvarni letni dobiček po novem stanju znaša preko 20 milijonov za KID, ki še vedno izjavlja, da delavstvo ni nič na slabšem, ker si z zvišano storitvijo lahko pomaga. To pomeni pretirano izčrpavanje in rano onemoglost. Vijak za dvig produkcije privijajo vedno bolj. Nadzorni aparat so silno povečali. Poleg številnih običajnih delovodij je polno kontrolorjev, ki postopajo po vseh vogalih. Kazni so vojaško stroge. Za vsako malenkost — odpust! Delavstvu preti ponovno nižanje prejemkov. Novinci so plačani za 20% manj ko prej zaposleni delavci, za katere bo KID čimprej oskrbela izenačenje s prvimi. Zakon o minimalnih mezdah je uveljavljen! Osemurnika pri KID ni več.

KID je čez poletje žrtvovala precej tisočakov za utrjevanje stanovskega sožitja. Gospoda nič več ne prireja pustnih korzov. Zdaj morajo delavci ob zaukazanem dnevu v naravo, da se naužijejo gorenjskih lepot, ki jim jih je tovarniško vodstvo menda šele odkrilo. Kdor ostane doma, ga zapišejo v črne bukve kot sovražnika industrijske družine. Zakaj bi omalovaževal očetovsko dobrotljivost, ko se pa sinovi „Herrenvolka“ ponižajo med nearijske plebejce.

Z vsakim industrijskim razmahom nastane vse polno problemov. Dotok novih delavcev ustvari predvsem stanovanjsko krizo. Pereč je problem hi-

gijene. Toliko slavljena privatna podjetnost skrbi samo za direktne privatne koristi in prepušča vse drugo občinam, javnosti. Podobna je Benečanom, ki so opustošili naš Kras. Jesenice so tipične tudi v tem pogledu. KID se ne zadovoljuje le s tem, da po svoji volji komandira delavstvo in dviga produkcijo. Pod svojo streho hoče dobiti tudi trgovino, spodrezati konzumne zadruga in trgovce. V prizadevanju za blagor vsega kraja hoče sproletarizirati srednji sloj in popolnoma zavladatai. Monopolni kapitalizem! Za javne dajatve pa stiska vsak dinar. Radodarna je samo tam, kjer lahko pričakuje vsaj posredne koristi. V reševanju stanovanjskega problema je zgradila razkošne vile za industrijske oficirje in komandante, soldati so pa prepuščeni sami sebi. Izpred vojne imajo še nekaj stanovanjskih kasarn in po-vojni lastniki so postavili vsaj nekaj barak. Sedaj pa nič! V opuščeni ope-karni, kjer je nekoč stala visoka peč, je stanovanjski brlog, da se ga bog usmili!

„Za nami pride lahko vesoljni potop!“ so rekli na francoskem dvoru za časa Ludvikov.

Novo delavstvo rekrutira KID ponajveč iz stavkokazov, s kmetov in iz priložnostnega delavstva, da ne rečemo iz lumpenproletariata. S temi elementi in s poslabšanimi razmerami pa raste kriminal. KID gre zelo na roko povečanemu varnostnemu aparatu in mu je prenovila in opremila več svojih hiš.

Do zdaj kriminala skoraj ni bilo. Društveno življenje in močno kulturno udejstvovanje je blagodejno vplivalo na prebivalstvo. Hrbtenica vsega prosvetnega dela je delavstvo. Kolikor sodeluje inteligenca, je to le nižja, slabo plačana. Redki so izobraženci, ki nudijo svoje znanje res v dobrobit ljudstva. Večina ga ima samo za parade in štafažo ter zavedno ali nezavedno služi tovarniškimi magnatom. Vse svoje „ideale“ znajo spraviti v kuverto za mesečno plačo. Skleda leče!

Delavstvo je pri samostojnem kulturnem stremljenju prav tako z vseh strani ovirano kakor v svojih ekonomskih težnjah. Vzemimo za primer delavski oder, ki ima za sabo več krstnih predstav slovenskih dram, a je moral njegov režiser zaradi kulturnega dela iz tvornice.

Denarni vrhovi so pa kulturno jalovi. „Stotisoči pritečejo mesečno v žepe generalnih ravnateljev in podravnateljev“, piše o njih Naš Kovinar, „toda iz njihovih žepov ne priteče niti dinarček za slovensko kulturo. Grohar in Cankar sta umirala od lakote.“

Gorenjsko pokriva prvi sneg. Skozi jeseniško kotlino veje hlad. Blíža se zima, meseci mraza in drugih težav.

V tovarni pa brez ozira na letni čas gore peči in pojo stroji. Po visokih ogrodjih vozijo žerjavi. Ob martinarni se dviga v nebo nova visoka peč, plavž za taljenje rude. Tudi on gori in oskrbuje jeseniške železarne z rudo, da ne bodo navezane na uvoz starega železa in surovin. Človek zadivljen gleda vse to ustvarjanje, občuduje tehniko in dobiva spoštovanje do graditeljev tovarniških naprav.

Veličastna je pesem dela...

Človek se nehote vpraša, ali se je za naše ljudi kaj prida zboljšalo od 14. stoletja. Do tja sega gorenjsko plavžarstvo po dokumentiranih dokazih, po sklepanju mnogih zgodovinarjev pa za tisočletja nazaj. Tisti, ki neprestano množe bogastva, bi morali imeti danes vsaj dober kos kruha, znosno življenje in nekaj svobodne besede. A so razprti med sabo, premalo se zavedajo svoje moči.

„Res je tako,“ je pritrdil kovinar. „Pa kaj naj storimo? Imeli smo močno organizacijo; pošteni, korajžni fantje so delali v njej. Sami smo jih izbrali, belgrajska centrala jih pa ni marala, ni jih potrdila. Tovarna je metala zaupnike na cesto, centrala pa iz organizacije. Tako jo je razbila. Težke denarje smo ji že plačali, v najhujšem so nam ustrelili v hrbet. Zdaj so se vgnezdili sami tovarniški podrepniki, slabo nam kaže.“

Mož se je zamislil in kar ni mogel skriti, da mu je hudo.

„Pa vendar ne gre, da bi živeli kakor čreda v stajil!“ je vzkliknil.

Gre za človeške pravice naših malih ljudi. Usoda jeseniških kovinarjev je v mnogi meri odločilna za usodo vsega slovenskega delavstva, za široke sloje našega naroda. Verujemo v zdravje in moč našega ljudstva, ki je zdržalo turške pohode in se otepalo raznih potujčevalcev. Z žrtvami posameznikov nam je ustvarilo tudi kulturno legitimacijo. Še več ko vere, naj bo pa v nas opreznosti. Naše narodno ozemlje se krči, eksistenčni pogoji naših ljudi se slabšajo.

Jesenice so resno opozorilo!

Marsikaj zavisi od nas samih, marsikaj od svetovnih dogajanj. Za pozitivno rešitev naših perečih problemov ni vseeno, ali podleže demokracija fašizmu ali pa zavre njegove brutalne napore. O tem pa odločajo vsi narodi sveta.